

Svårt skapa storskaliga lösningar för återbruk

Fler gravrätter sägs upp än förnyas. Följden blir att kyrkogårdsförvaltningarna får hantera ett allt större antal gravstenar där gravrättsinnehavare saknas. Samtidigt ökar intresset för återbruk. Men regelverket kring återlämnade gravstenar är komplext och svårtolkat, vilket försvårar en storskalig lösning.

TEXT **PETER WILLEBRAND**

Antalet gravar där gravrättstiden går ut i Stockholm stad ligger i normala fall på 900–1 100 per år. Det ska ställas i relation till hur många som förnyar sina gravrätter. De senaste sex åren ligger snittet på drygt 800, en siffra som är i överkant jämfört med hur statistiken brukar se ut.

– Under pandemin förnyade folk mer än vanligt, konstaterar Göran Höglund, administrativ chef på kyrkogårdsförvaltningen i Stockholm.

Man kan spekulera i orsakerna till det. En förklaring kan vara de ökade dödstal som åtminstone i inledningen av pandemin drabbade stockholmarna mer än övriga landet, och därmed även ställde frågan om gravrättens förnyelse på sin spets.

Nu är siffrorna är tillbaka på normala nivåer. Under 2022 förnyades 651 gravrätter. Ekvationen talar sitt tydliga språk: betydligt fler avslutar än förnyar sina gravrätter i Stockholm, ungefär två av tre förnyar.

Det är svårt att ge en jämförande bild av hur det ser ut i övriga Sverige. Statistiken över gravrätter är fördelad på landets 952 kyrkogårdsförvaltningar som ansvarar för begravningsverksamheten på de flesta orter (drygt 1300 församlingar), med undantag för just Stockholms stad och Tranås kommun.

En gravrätt innebär att den avlidne

har rätt till en gravplats i 25 år räknat från datumet för gravsättningen. När Dagens Nyheter gjorde en rundringning till ett antal församlingar för drygt tio år sedan visade den till exempel att två tredjedelar av de anhöriga i Stockholm valde att förlänga avtalet. Det var alltså ungefär samma utfall som i dag i Stockholm, vilket befäster en trend där i praktiken varje generation har en familjegrav som i minskad grad förvaltas vidare i nästa generation.

MED UTGÅNGSPUNKT I hur läget ser ut i Stockholm och svenskarnas inställning till traditionella gravplatser finns all anledning att anta att allt fler gravplatser med tillhörande stenar kommer att återgå till kyrkoförvaltningarna.

Utvecklingen har skyndats på av hårdare säkerhetsföreskrifter efter dödsolyckan i Bollebygd 2011, då en liten flicka klämdes till döds under en fallande gravsten. Utfallet är tydligt för den som besöker en kyrkogård. Medan utsorterade stenar lämnar gapande tomrum efter sig på vissa kyrkogårdar ute i landet, sker en förtätning på storstädernas kyrkogårdar i linje med övrig stadsbygghet. Under de senaste årtiondena har även ett hundratal kyrkor runtom i landet avvecklats.

Ett ökat återbruk av gravstenar är en uttalad del av kyrkans miljöarbete. I till

exempel en relativt stor Stockholmsförsamling som Sollentuna säljs en begagnad stående sten för 1 000 kronor och en liggande för 500 kronor. Stenhuggarens arbetskostnad tillkommer. Förvaltningen samarbetar med tre stenhuggare, men det är upp till beställaren att välja vem man vill anlita.

– Hittills har intresset varit ganska svalt. Det handlar om 5–10 stenar per år. Det är också relativt få som känner till möjligheten till återbruk, säger Malin Backsäter, kontaktperson på Sollentuna församling.

Många reagerar på att kostnaderna inte blir så mycket lägre jämfört med att beställa en ny sten.

– Det handlar oftast om 60–70 procent av nypriset. Miljöargumentet är ofta det som är viktigast för den som väljer en återbrukat sten. Man kanske vill ha en svensk sten i stället för en importerad, säger kollegan Katarina Germundsson, som också arbetar med återbruk vid församlingen.

Det har heller inte varit enkelt att hitta stenhuggare som vill ta sig an uppdragen eftersom volymerna är relativt små, konstaterar båda. ■

VÄND & LÄS MER!

Om kyrkogårdar i förändring och underhållsfria gravplatser.

Askgravplats på Tegnérkyrkogården i Växjö, namnbärarna är nyttillverkade, medan flaman i glas är monterad i en återbrukad sten.

FOTO: LINDA LUNDIN

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

Kulturmiljön ställs mot nya önskemål

Sedan fler år pågår en diskussion om kyrkogårdarnas förändring, såväl estetiskt som kulturhistoriskt. Samtidigt lockas allt fler av tanken på alternativa gravplatser som kräver mindre underhåll. Går det att både bevara och förnya kyrkogården med ett ökat återbruk?

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **LARS DAREBERG**

I DAG FINNS FLER alternativ än tidigare för den som står inför att välja gravplats. Den långsiktiga trenden är att valet av gravplats har blivit allt mer individualiserat. Vi lever också i ett mer mångkulturellt samhälle än tidigare där olika traditioner även möts och ska integreras på begravningsplatsen.

Sveriges Stenindustriförbund lät förra våren genomföra en Novusundersökning där man frågade hur vi svenskar ser dels på vår egen begravning, dels på begravningar för våra anhöriga. Den visade på stora skillnader. I korta drag kan man säga att åldersfaktorn tydligast påverkade utfallet. Den yngsta målgruppen ville i betydligt större omfattning än äldre ha en traditionell gravplats med sten. I en stigande ålderstrappa minskade därefter viljan till en gravplats med sten. Lägst var intresset i åldersgruppen 65–79 år där knappt en av fyra vill ha en traditionell grav.

Det omvända gällde för alternativet minneslund. Ju äldre vi blir, desto större önskan om att begravas i minneslund. Fyra av tio i den äldsta gruppen valde minneslund, jämfört med en av tio bland de yngsta.

HOVSHAGA KYRKOGRÅRD i Växjö fick för några år sedan mycket uppmärksamhet i medierna i samband med att förvaltningen uppförde ett nytt kvarter för urnor (begränsad gravrätt) med 68 oidentifierade stenar. De återbrukade gravvårdarna säljs i prisspannet 2 000–10 000 kronor, beroende på stenval och storlek. Graveringen bekostas av gravrättsinnehavaren och oavsett val av sten tillkommer en kostnad på drygt 9 000 kronor för skötsel i 25 år.

– Vi upplåter cirka tre platser per år i det kvarteret och vi fortsätter löpande med vårt arbete att återanvända återlämnade gravstenar, sammanfattar ansvariga landskapsingenjören Linda Lundin intresset våren 2023.

EXEMPLET HOVSHAGA visar att det går att åstadkomma nya lösningar som ligger utanför de vanligaste alternativen och svarar upp mot den moderna människans behov. I dag talar många som arbetar med begravningar om den ”underhållsfria gravplatsen”, ett vitt begrepp som ibland används när man beskriver askgravlundar.

Det låter också nästan som ett säljargument för vilken produkt som helst, vem skulle till exempel inte vilja ha en underhållsfri bil?

Samtidigt är det ett begrepp som ganska väl sammanfattar vår samtid. Vi vill få med allt: en dedikerad plats för att minnas med någon form av personligt avtryck som kopplar oss samman med den döde – och som vi kan återvända till som ett slags oförändrad konstant som vi själva så småningom blir en del av. Och vi är beredda att betala för det om någon annan ser till att så förblir medan vårt vardagliga liv pågår någon annanstans. I ett större perspektiv handlar det sannolikt om vårt förhållande till den döden, som den moderna rationella människan försöker stuva undan och ogärna vill påminnas om. I någon mening bekräftar stenindustrins Novusundersök-

ning den bilden: unga vill ha tradition både för sig själva och sina anhöriga medan äldre personer vill ha en minneslund eller liknande när döden närmar sig. Önskemålen beror på var man befinner sig i livet.

– Jag upplever att det är planteringen som folk tycker är mest jobbig. Det får många att tveka inför en gravplats, och det gäller framför allt äldre generationer som till slut har många gravar att sköta och svårt att avgöra vilka man vill ha kvar, säger Elisabeth Ahlström som driver Västerviks Stenhuggeri och Enskede Gravvårdar och även sitter i Sveriges Stenindustriförbunds styrelse.

En paketslösning med ett erbjudande om den ”underhållsfria gravplatsen” låter i sammanhanget långsiktigt rationellt och funktionellt. Samtidigt skulle det kunna bidra till kyrkans miljöarbete med återbruk. Men mycket återstår alltså att lösa innan man är där, och fortfarande behöver många frågor få svar, inte minst kring juridiska gränsdragningar.

JOSEFINE PETERSSON OLSSON är landskapsingenjör specialiserad på kyrkogårdsförvaltning och trädfrågor. Hon driver *Begravningspodden* tillsammans med branschkollegan Jessica Magnusson. Podden tar upp en mängd frågor som rör kyrkogårdsförvaltning, från begravningstraditioner till ledarskap. När det gäller återbruk betonar hon att ämnet är komplext, vilket i sin tur gör att arbetet går trögt.

– Att rättsläget är så osäkert lamslår mycket. Det handlar alltså om tydlighet, om det till exempel är okej att vända en gravsten i dag efter de nya handläggningsrutiner som gäller i samband med upplåtelse av gravrätten, säger hon.

Josefine Pettersson Olsson hänvisar bland annat till ett tio år gammalt mål i kammarrätten där en efterlevande make ville vända på gravstenen till sin frus familjegrav för att kunna gravera in hennes namn och sitt eget, men fick avslag efter att kvinnans syster överklagat.

Linda Lundin i kvarteret med återbrukade gravstenar på Hovshaga kyrkogård i Växjö.

”Att rättsläget är så osäkert lamslår mycket. Det handlar alltså om tydlighet, om det till exempel är okej att vända en gravsten i dag efter de nya handläggningsrutiner som gäller i samband med upplåtelse av gravrätten.”

– Personligen anser jag det fint att gravstenen och platsen används av följande släktled, och att historiken är intakt på den nya baksidan. Det är ju någonstans den ”bästa formen” av återbruk, men enligt beslutet i kammarrätten visade det sig alltså stå i strid med god begravningskultur.

Josefine Pettersson Olsson tror att lösningarna blir bäst om begravningsplats och gravskick får avgöra, och om återbrukad gravsten efterfrågas.

– När det handlar om att återbruka gravstenar till namnbärare för skyltar har jag varit involverad i flera lösningar de senaste åren. Just nu rullar ett ärende där beslutet är att pastoratet behöver

göra en antikvarisk konsekvensbeskrivning av de fem stenar de vill flytta och återbruka inom ny askgravplats. För ett antal år sedan hade det varit en icke-fråga men med rådande läge är allt som rör borttagning av gravstenar och återbruk mycket mer komplext och ganska oklart.

Inför valet av sten skulle hon gärna se att stenindustrin producerade en skrift eller flerspråkig hemsida riktad till gravrättsinnehavare där man beskriver stenalternativens för- och nackdelar.

– Kyrkogårdsförvaltningar och begravningsbyråer skulle i så fall kunna länka till den för att ge ett underlag inför beslutet om sten. ■

FAKTA

Gravrätt och gravrättsinnehavare

Gravrätt innebär att personer som är folkbokförda i Sverige när de avlider har rätt att begravas på en av Sveriges allmänna begravningsplatser.

Gravrätten varar oftast i 25 år och förutsätter att det finns anhöriga som då blir gravrättsinnehavare. Om anhöriga inte finns gäller andra regler.

En gravrättsinnehavare kan när som helst välja att återlämna gravrätten. Det är upp till innehavaren vad som då sker med en eventuell gravsten.

Om ingen anhörig vill behålla stenen övergår ägandet till kyrkoförvaltningen. Då sker en bedömning om stenen kan återanvändas eller om den exempelvis ska gå till dekonstruktion.

KÄLLA: SVENSKA KYRKAN

VÄND & LÄS MER!

Om återbruk - intresset ökar men villkoren är oklara.

Många oklarheter skapar osäkerhet

Samtliga företag som sysslar med gravstensproduktion och har deltagit i tidningen Stens enkät märker av ett ökat intresse för återbruk. Men det finns fortfarande många oklarheter kring hur man bäst tar vara på intresset och samtidigt skapar en fungerande marknad.

TEXT **PETER WILLEBRAND** FOTO **LARS DAREBERG**

ÅTERBRUK AV GRAVSTENAR är redan i dag en realitet för många av Sveriges Stenindustriförbunds medlemsföretag som har svarat på enkäten. Men andelen återbruk av den totala produktionen varierar kraftigt, från enstaka procent upp till 30-40 procent hos några mer specialiserade aktörer. I runda tal är en av fem stenar som passerar produktionslinjen hos de svarande en återbrukad sten.

– Det är en relativt stor spridning som sannolikt också visar att förutsättningsarna för återbruk ser väldigt olika ut i olika delar av landet, säger förbundets ordförande Kai Marklin.

KOSTNADSMÄSSIGT är bilden mer enhetlig. En återbrukad gravsten har en prislapp som oftast ligger runt 25-30 procent lägre än en nyproducerad.

– Det är inte så märkligt med tanke på att bearbetningen och arbetskostnaden ser ungefär likadan ut hos de flesta stenhuggerier. Samtidigt ska man komma ihåg att det finns stora variationer beroende på kundens önskemål, materialets egenskaper och transporter. Det kan vara mer kostnadseffektivt att tillverka en ny sten jämfört med att slipa om en gammal där man måste göra flera avväganden och kostsamma ingrepp.

– Men den stora fördelen i slutändan är förstås återbruket, och en återbrukad gravsten har en karaktär och patina, på samma sätt som all återbrukad natursten.

Medlemmarna har även fått svara på hur de bedömer möjligheten att åstadkomma en storskalighetslösning för återbruk, som dessutom fungerar marknadsmässigt.

Gravering pågår. Nilssons Stenhuggeri, Sölvesborg.

Även i det fallet visar svaren en stor spridning.

– Några ser risker med att köpa in större partier och hålla i lager under lång tid. Den hänvisar till att kunden ofta redan valt ut en sten hos församlingen när de kontaktar stenhuggeriet.

Samtidigt tycker många medlemmar att det är bra om återbruk lyfts fram som ett alternativ till minneslund och askgravlund.

– Då får man chansen att utforma en personlig gravsten som redan funnits på kyrkogården under en lång tid, man "räddar" en gravsten till eftervärlden.

FLERA ENKÄTSVAR VITTNAR också om att man tycker att församlingarna har blivit mer avvaktande i sin inställning till återbruk och inväntar beslut från bland annat Länsstyrelsen.

– Det läggs större vikt på att värna om det kulturella och historiska värden

som finns i de gamla gravstenarna. Eller så vill man låta gravstenarna stå kvar så det inte blir tomt på kyrkogården när återlämnade gravstenar försvinner.

Mycket tyder också enligt Kai Marklin på att ett storskaligt återbruk kommer att få svårt att få gehör hos Riksantikvarieämbetet.

– Vi har sett exempel där kyrkogårdar "skövlats". Just nu sker också en revidering av den skrift som ges ut av Centrala Gravvårdskommittén, CGK, som kallas "Handbok för kulturhistorisk inventering". I samband med den har just Riksantikvarieämbetet visat ett stort engagemang för att kyrkogårdarna inte ska förlora sitt kulturvärde som hör samman med de äldre stenarnas historia.

INGET AV MEDLEMSFÖRETAGEN motsätter sig tanken på att förenkla hanteringen av återlämnade gravstenar. Men för att både stimulera efterfrågan och göra marknaden för återbruk attraktiv föreslår flera medlemmar att förvaltningarna kostnadsfritt bör skänka återlämnade stenar till gravrättsinnehavaren som därefter får kontakta ett stenhuggeri för att få stenen omarbetad. De anser det också viktigt att kyrkan överlåter till marknaden att sköta hanteringen, så att inte konkurrensen sätts ur spel.

– Det är vitalt för branschens framtid med rättvisa villkor. Redan i dag finns exempel på storskaligt återbruk men där sköter den momsbefriade kyrkan i stort sett allt: nedmontering, försäljning samt uppmontering, säger Kai Marklin. ■

MISSA INTE KRÖNIKAN PÅ SID 44!